

TÜRK YARATILIŞ MİTLERİNDE TOPRAK*

SOIL IN CREATION MYTHS OF TURKS

Ekber ENVERİ**

ÖZ: Yaratılış mitlerinde geleneksel olarak ilk insanlar, belirli bir toplumun çevresinde hangi doğal varlıklar daha fazlaysa ondan yaratılmışlardır, denilebilir. Ancak evrensel olarak insanın, hem kendisinin hem de tüm canlıların temel besin kaynağı olarak gördüğü toprağı aynı zamanda her şeyin çıkış noktası olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden birçok mitte insanın topraktan yaratıldığı aktarılmıştır. Türk yaratılış mitlerinde ise durum biraz daha farklıdır. Bilindiği gibi Türklerin tarih sahnesine çıkmadan önceki dönemlerinde ağaçtan yaratılma mitleri görülmektedir. Ancak sonraki dönemlerde, özellikle Türk boylarının büyük oranda bozkır çıkışları ve dolayısıyla da hayat tarzlarındaki değişiklik söz konusu mitlerine de yansımış olmalıdır. Kısacası Türk yaratılış mitlerindeki topraktan yaratılma mitlerinin sadece semavi dinlerle olan temaslarıyla açıklanmasının tek başına yeterli olmayacağı kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Türk, mit, yaratılış, toprak.

ABSTRACT: In creation myths traditionally, the primitive-human can be said to be what material was created from it in a particular society. But universally, it is understood that man perceives everything as a starting point for the soil, which sees itself and all living beings as the main food source. That is why in many myths, human are reported to have been created from the soil. In the myths of Turkish creation, the situation is slightly different. As it is known, in the previous periods before the Turks came to the stage of history, the myths of creation from trees are seen. However, in later periods, especially the changes of the Turkish tribes in the way of the (Inner Asia) Steppe and therefore the way of life, must be reflected in their myths. In short, I do not think it will be enough alone to explain the myths of creation from the soil in the myths of Turkish creation only through the contacts with heavenly religions.

Keywords: Human, Turk, myth, creation, soil.

Giriş

Yaratılış mitleriyle ilgili yapılan araştırmalar önemli fikirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu fikirlerden biri Rosenberg'e aittir. Rosenberg'in bildirdiğine göre, yaratılış mitlerinde geleneksel olarak ilk insanlar, belirli bir toplumda hangi malzeme daha fazlaysa ondan yaratılmışlardır. Örneğin, Navajo Kızılderilileri mitolojisinde ilk adamla ilk kadın mısır başaklarından, Norveç mitolojisinde iki ağaçtan yaratılmışlardır. Yunanistan'ın çok dağlık,

* Bu makale, 13-15 Ekim 2017'de Sivas'ta düzenlenen Halk Kültüründe Toprak Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Dr. / Nevşehir - ekberenveri@hotmail.com

This article was checked by Turnitin.

toprağının çok kayalık olması nedeniyle yeni kuşak insanların yaratılışında taşların kullanılması akla yakındır (Rosenberg, 2003: 54). Bir anlamda ilk insanların yaşadıkları bölgelere göre özellikle korunma, alet yaratma gibi fizyolojik ihtiyaçlarını giderebilecekleri maddelerle “yaratma” işi arasında bağlantı kurdukları anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle toprak, çamur, kil gibi maddelerle kendilerinin yaptığını, yaratıcılarının kendilerine yaptığını düşünmüşlerdir.

Bazı topluluklarda yaratılış ile ilgili düşüncelerin ve kullanılan malzemelerin zamanla değiştiği görülmüştür. Özellikle bu yazıda örneklem olarak ele alacağımız Türk yaratılış mitlerinin önemli değişikliklere uğradığı görülmektedir. Söz konusu değişimin sebepleri şöyle açıklanabilir: İlk olarak bu değişim yahut dönüşümün altında yatan en önemli faktörlerden birisi Türklerin hayat tarzlarında yaşadıkları köklü değişikliklerde olduğunu kaydetmemiz gerekir. Türk mitolojisinin değişik dönemlere ve bölgelere göre çeşitlilik arz eden yaratılış mitleri olduğu bilinmektedir. Bunların arasında özellikle toplayıcılık, avcılık ve ilkel bahçe tarımının hâkim hayat tarzı olduğu devirde oluşan “ağaçtan yaratılma” olgusunun Türklerdeki en eski yaratılış miti olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda “ağaçtan yaratılma” mitleri, Türk köken mitleri arasında en eski yaratılış mitleri olarak kabul edilebilir. Bunun temelini de yine Türklerin tarih sahnesine çıkmadan önceki devirlerde yaşadıkları kabul edilen bölgenin orman oluşu ve kültürel olgularla ilişkilerindeki sistematik tamamlanış oluşturmaktadır. Kaynaklarda Türk mitolojik anlatılarının bazılarında insanın balçıktan yaratıldığını görmekteyiz. Örneğin Altay yaratılış mitinde şu ifadeler dikkat çekicidir: “*Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize, bakarak duruyordu, şaşırıp birdenbire. Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu, toprağın üzerinde, bir kil görünüyordu. ‘Toprak üstündeki şey’ dedi, ‘nedir acaba?’ İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba. Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil, birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil’.* Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.” (Ögel, 1971: 100-101). Ögel’in aktardığına göre, İran mitolojisinde de ilk insan, kil denilen yapışkan topraktan yapılmıştı. Onun için İranlılar ilk insana “kil şah” adını veriyorlardı. Türkler ise daha çok “balçık” üzerinde durmuşlardır (1971: 101).

Türk yaratılış mitlerinin çeşitliliği çerçevesinde Altay yaratılış mitlerinin özgün bir yeri vardır. Eski Altay inançlarına göre baş Tanrı Ülgen, bütün şamanları, hatta bütün insanları çiçekten yaratmıştır, kendisinin de ağ (ak) çiçekten yaratıldığına dair inançlar vardır (Bayat, 2005: 119). Yine Türkler arasında tespit edilen bir yaratılış mitinde ilk insan, ulu ata-ana mağarada tabiatın dört unsurunun iştiraki ile yani güneşin (sıcaklık), toprağın (balçık), suyun (sel) ve rüzgârın vasıtasıyla oluşmuştur. Lakin kaydetmek gerekir ki güneşin işareti (delili), güneşin sıcaklığı mağarada Ay-Ata ve Ay-Va’nın yaratılmasında esas başlangıç

olmuştur. Güneş'in yaratıcı kadın başlangıcı gibi düşünülmesi onun eskiliği ile ilgilidir. Türk topluluklarının mitolojik anlatıları üzerindeki araştırmalar, güneşin bu topluluklarda çoğalmanın, yaratmanın başlangıcı gibi ortaya çıktığını göstermektedir (Bayat, 2005: 67). Bilindiği gibi bu anlatılar, Türk topluluklarının tarihsel derinliği ve yaşadıkları coğrafi genişliği nedeniyle tek bir çizgi halinde oluşmuş kültür yaratmalarından ibaret değildir.

İkinci olarak Türk yaratılış mitlerinde "ağaçtan yaratılma" mitlerinin baskınlığı dikkatimizi çekmektedir. İnsanların "topraktan yaratılma"sına dair evrensel mitlerin yaygınlığı söz konusu olsa bile topraktan yaratılma mitlerinin Türk mitolojisinde fazla yer bulmaması ve buna karşılık "ağaçtan yaratılma" mitlerine dair izlerin çokluğu bu durumu daha da ilginç hale getirmektedir. Yaygın olarak günümüzde bile, Türk kültür ekolojisi içinde tarihî-kültürel sürekliliğini göreceli bir şekilde en homojen biçimde sürdürüldüğü düşünülen Sahalar/Yakutlar arasında, ilk insanın kozmik ağacın içinde, belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanılması dahi Türklerde ilk insanın ağaçtan yaratıldığına dair önemli bir delil olarak kabul edilebilir. Yine "ağaçtan yaratılma" şekli tarihsel olarak tarım hayatına diğer Türk topluluklarından daha erken geçtikleri varsayılan Uygurlar arasında ve oldukça geç bir dönem olan 13. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen Oğuz Kağan Destanı'nda kendini göstermektedir. Söz konusu destana göre, Oğuz'un ikinci eşinin bir ağaç kavuğundan çıktığı/yaratıldığı aktarılmaktadır (Bang ve Arat, 1936: 15). Hatta Anadolu Türkleri arasında ağaçların içinden çıkan kadınların anlatıldığı efsaneler, ağaç ile primel kadın-ana motifinin arkaikliğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Saha/Yakut Türkleri arasında derlenmiş Er Sogotoh Destanı'nda yer alan yaratılış mitinde, kahraman Er Sogotoh'un yaratılmış ilk insan olup yeryüzüne indirildiği düşünülmektedir. Eşi olmadığı için çok zahmetler çekmektedir. Bu anlatıda oldukça büyük ve neredeyse her şeyin anası olan ve bütün varlığın kendisine bağlı olduğu, aynı zamanda yerle göğü birbirine bağlayan "Ağaç Hakan" motifi görülmektedir. Burada özellikle her şeyin anası olarak nitelendirilen "Ağaç Hakan" motifi anlaşılacağı üzere orman-ağaç kültürünün en eski şekillerinden birinin izlerini taşımaktadır. Bu da ağacın üçlü şamanik evrenin her bölümünü temsil ettiği gerçeğinden doğmuş olabilir. Ağacın Türk kültür havzasındaki kutsallığının sebepleri arasında bu mitsel anlatıların da etkisi olmuş olabilir. Çünkü söz konusu inanışa göre ağaç üçlü şamanik evreni birbirine bağlayan bir köprü durumundadır. Şöyle ki ağaç kökünün yer altına, gövdesinin yeryüzüne ve dallarının ise gökyüzüne uzanması bu düşüncüyü pekiştirmiştir. Hatta Bayat'ın kendi ifadesiyle, "*Altay şamanlarının tasavvuruna göre ruhlar üçlü bölümde yaşarlar: Yerin altında, yerde ve gökte. Umumiyetle, genel olarak*

yerin altında yaşayan ruhları 'Körmesler', gök ruhlarını 'Kuday', yer ruhlarını ise 'Yer-Sub' (toprak-su) veya 'Altay' diye adlandırırlar." (Bayat, 2005: 62).

Toplulukların Yaşam Tarzı ve Mit İlişkisi

Türklerin bozkıra çıkışı ve step kültürünü benimsemesinin ardından Türk hayat tarzında olduğu gibi Türk kültür hayatında da olağanüstü bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm sonucunda Türk kültürü gelişimini farklı yönlerde inkişaf ettirmiş olmalıdır. Kısacası hayat tarzındaki değişim ve dönüşüm kültür değişimini ve dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Böylece ortaya çıkacak olan köklü değişimin de Türk yaratılış mitlerine etki etmesi kaçınılmazdır. Elbette Türklerin bozkıra çıkmadan önce, mağara çevresinde oluşturdukları ilkel bahçe tarımı döneminde de toprağın önemini fark ettikleri anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Türk kültür tarihinde, söz konusu toprağa ilk bağlanma, ateşle birlikte yaşanabilir ve korunabilir kılınan mağaralara yerleşme ve buna bağlı olarak gezici veya yarı göçebe toplayıcı hayat tarzında mümkün olmuştur.

İç Asya bozkırının sınırsızlığı ve dolayısıyla bu sınırsızlığa bağlı olarak yaşam tarzının bozkırın kendisi gibi sınırsız oluşu ve kalabalık hayvan sürülerine sahip çeşitli boyların bu coğrafyaya/otlaklara sahip olma/mülk edinme isteği doğal olarak otlak sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Böylece boylar arası rekabetten doğan çekişmeler ve bir anlamda toprak mülkiyetinin kısmen tanınması, mülkiyetin yeniden tanımlanması ile düzenlenmesi meselesine çözüm olarak tüm boyları tek bir üst otoriteye boyun eğmeye zorlamıştır. Otlak arayışı ve toprağı mülk edinme ihtiyacı büyük oranda hayvancılıkla geçinen Altay kavimlerine ciddi anlamda toprağın önemini kavratmış ve dolayısıyla da onu tanımlarını sağlamıştır. Petrovsky vd.'nin verdiği bilgilere göre (1988: 71), bozkırda boylar arası anlaşma askerî demokrasi yahut "eşitler arası birincilik" olarak tanımlanan devlet teşkilatını doğurduğu varsayılmaktadır. Örneğin öncesinde bir orman kavmi olduğu bilinen Moğolların 12. yüzyılda bozkır göçebeliğine geçiş yapmaları yakın dönem İç Asya'daki boy birliğinin önemini gözler önüne sermektedir. Cengiz İmparatorluğu dünya tarihinde ilk defa bir yandan Uzak Doğu diğer yandan Orta Doğu ile Avrupa'yı gerçek anlamda birleştirmiştir. Her ne kadar Eskiçağ'ın ve Ortaçağ'ın başlarında dünyada birkaç kez kültürel bağlar oluştuysa da o kadar önemsizdi ki 14. yüzyılda kurulan ilişkilerle kıyaslanamazdı (1988: 71).

Bozkır coğrafyasının geniş sınırları aynı zamanda onları istemeden de olsa birçok yerleşik ve topraktan geçinen topluluklarla sınırdaş etmiştir. Doğal olarak söz konusu yerleşik yahut yarı yerleşik toplumların kültürleriyle temas sonucu da bozkır halklarının evren tasarımıdaki algılarında değişme yaşanmış olma ihtimalini de göz ardı etmememiz

gerekir¹. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, büyük ölçüde kurak iklime sahip Avrasya bozkırının çetin şartları büyük boy birlikleri halinde Türk devlet teşkilatlanmasını sağladığı gibi büyük Türk devletleşmesi diyebileceğimiz kabileden devlete giden yolu da hızlandırmıştır². Bu keskin dönüşüm sonucunda Altay ve Türk kavimlerinin bir çağ kapatmasına olanak veren bozkır hayvancı göçebe hayat tarzı aynı zamanda Altay Türk “mitik” dönemi anlatılarını giderek sonlandırıp devletleşme ihtiyacına binaen “epik” döneme geçişini hızlandırmıştır.

Antik dönemdeki yerleşik şehir devletleriyle kıyaslanamayacak ölçekte bozkır boy birliklerinin oluşumuna bir alt yapı niteliğindeki epik destan devrinin başlaması, Türk mitsel anlatılarını yerellik ve dar bölge (orman vb.) anlayışından koparıp bunlara bozkırın kendisi gibi bir genişlik ve sonsuzluk kazandırmıştır. Hatta söz konusu bu durum Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin oluşmasına da ayrıca sebebiyet vermiştir. Söz konusu durumu Turchin şöyle izah etmiştir: “M.Ö. 3000 ilâ 1800 dolaylarında on altıdan fazla ‘mega imparatorluk’ mevcut bulunup bu siyasal örgütler zirvelerindeyken an azından bir milyon kilometrekarelik bir sahada hüküm sürmüşlerdir. Bu denli geniş endüstri-öncesi devletleri bir arada tutan ne olmuştur? Ben mega-imparatorlukların en yoğun olarak görüldüğü doğu Asya’da imparatorluk dinamiklerinin motive ettiği bir mega-imparatorluk [oluşumu] süreci öne sürüyorum. Bu ‘ayna-imparatorluklar’ modelinde, bozkır göçerleri ile yerleşik tarımcıların düşmanca ilişkileri, hem göçerlerin hem de tarımcıların politik ölçekte ve dolayısıyla askerî güç bakımından büyümesi yolunda baskı yapan katalizör bir süreçle sonuçlanmıştır. Model, bozkır sınırında yerleşmenin sıklıkla imparatorlukların oluşumuyla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir.” (Turchin, 2009: 191).

Türk yaratılış mitlerinin ağaçtan toprağa evrilmesinin, daha önemlisi insan yaratılışının toprağa bağlanma anlayışının temelini belki de bir ataerkil yapı sonucu ortaya çıktığı düşünülen toprağa dayalı bozkır kurgan-mezar kültürünün şekillenmesiyle yoğrulmuş olmanın altında aramak gerekir. Örneğin bir atlı-göçebe bozkır kültürünün oluşumu sonucu ortaya çıktığı düşünülen Köroğlu Destanı’nda kahramanın mezardan çıkması (Bayat, 2005: 76) sembolik olarak topraktan yaratılmaya yapılmış bir gönderme olarak düşünülebilir.

Büyük oranda atlı/çoban göçebe [*pastoral nomadism*] hayat tarzına geçiş yapan Türklerin bu geçiş hızına karşılık kültürel anlamda yaratılış mitlerinde pek fazla bir değişim ve dönüşüm yaşanmamıştır. Bu durum ise,

¹ Türklerle bir nevi soy değilse bile kültürel ortaklıkları bulunduğu varsayılan antik medeniyetlerden Sümerler ve Altay ailesi teorisince akrabalığı düşünülen Japon mitlerinde de durumun farklı olmadığı görülmektedir. Mustafa Erdem, William Neil’e dayanarak, “Şintoizmde bulunan bu inanış, benzer şekilde eski Mezopotamya dinlerinde de görülmektedir. Buna göre insan, tanrıların mücadelesi sonunda akan kanın toprak ile karışmasından ortaya çıkmıştır.” (Erdem, 1999: 7).

² Konuyla ilgili bkz. (Turchin, 2009: 196).

ayrıca kültürün en önemli kısmını oluşturan inanç sistemlerinin yaşam tarzına kıyasla daha yavaş değiştiğini göstermektedir. Bu değişimin kültüre hızlıca yansımamasının bir diğer sebebi ise yukarıda da değindiğimiz gibi Türk topluluklarının birbirinden önemli ölçüde farklı coğrafyalarda kısmen farklı ve özgün kültür yaratma süreci yaşamış olmalarıdır. Dikkatli bakıldığında “ağaçtan yaratılma” mitlerinin 19. ve 20. yüzyıllarda derlendiği bölgelerdeki Türk topluluklarının tarihsel süreçte genelde anaerik bir yapıya sahip olan ve bozkır hayatına geçmemiş Türker oldukları görülecektir³.

Evensel olarak yaratılış mitlerinin toprakla ilişkilendirilmesinde toprağın kendisinin yaratılması hakkındaki anlatılar da önemli bir yere sahiptir ve doğal olarak toprağın yaradılışının insanın yaradılışından daha eski oluşu söz konusudur (Boratav, 2012: 93). Kısacası insanların topraktan yaratılmasından önce toplumlarda toprağın yaratılmasıyla ilgili mitlerin var olması gerekir, diyebiliriz.

Toprağın yaratılışının ardından ortaya çıkan anlatılarda toprağın can ve ruh verme düşüncesinin de yaygınlık kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Campbell'in değerlendirmeleri de bu hususu destekler mahiyettedir: “*Antik pagan asmasıyla yeni Hıristiyan İncil’inde yer alan simgeler, sözcükler ve gizemler aynıdır. Varlığı evrene yaşam dürtüsünü veren ölen ve dirilen tanrı mitos, paganlar tarafından İsa’nın çarmıha gerilmesinin binlerce yıl öncesinden beri biliniyordu. En eski tarım toplumlarında imge gerçek insan kurbanlarıyla yaşatılmıştı. Bunların amacı büyüseldi, ürünlerin yetişmesini sağlamaktı. Daha sonraki, kozmopolit Helen kentlerinde ise insanın içselliğine ilişkin duygular doğanın durağanlaştırıcı etkilerinden arındı. Toprak eskisine göre daha yakından tanındı, antik mitosun soyutlaşmasıyla, toprak büyüünden ruhsal gelişme düzlemine geçildi. Tarlalara can vermektense ruha can vermeye dönüldü.*” (Campbell, 1994: 33-34).

Özellikle geç dönem Türk mit ve efsanelerinin semavi dinler etkisinde şekillendiği düşünülmektedir. Şöyle ki Şamanist mitoloji ile beraber İslamiyet’i içeren mitler de oluşmuştur. Bunların esasen İslam’ın yayılmasından sonra şekillendikleri rahatlıkla düşünülebilir. Bilindiği gibi insanın dünyaya gelmesi hakkındaki İslami mitolojik anlatı şu şekildedir: “*Gök Tanrı, Cebrail’i gönderir ve: ‘Git sudan insan yarat’ der. Cebrail onun isteğini yerine getiremez. İkinci defa ateşten insanı yaratıp dünyayı bezesin diye Cebrail’i gönderir. Lakin yine bir netice hâsıl olmaz. Üçüncü kez Cebrail’e topraktan insan yapıp dünyayı süslemesini söyler. Bunu işiten toprak bunun olmaması için feryat eder. Gök Tanrı Cebrail’i tekrar gönderir ve toprağa şöyle demesini söyler: ‘İnsan ondan borç alacak, öldüğü zaman ondan alınan geri verilecek.’ Toprak buna razı olur. Toprak şöyle söyler: ‘insan oluşur,*

³ Türk mitolojisinin anaerik dönemi ve Türk mitolojisinde ana tanrıça kültürünün izleri konusunda ayrıntılı bilgi için bk. (Yolcu, 2014).

yaşar ve ölür. Topraktan yaratıldığı için yine toprak olur.’ Böylelikle toprak verdiği borcu geri alır.” (Bayat, 2005: 120). Bu mitte tabiatın dört büyük unsurundan biri olan toprak insanın şekillenmesinde iştirak eder ve mitte Gök Tanrı yaratıcı güç gibi, güzellik isteyen bir Tanrı gibi görünür. Cebrail tipi ve insan-toprak ilişkisi İslam dininin tesiri altında oluşmuştur (2005: 120).

Medeniyet ve din değişimiyle birlikte karışık mit ve efsaneler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin; Memluk Mısır’ında Türklerin menşei ile ilgili olarak anlatılan efsanede insanın yaratılışı şöyle anlatılmıştır; *“Güneş, Saratan burcuna girdiği bir sırada, suyu ve toprağı ısıtmağa başlıyor. Bu sular ile balçıklar bir mağarada toplanıyorlar ve mağara da, onlara bir ana rahmi vazifesi görüyor. Bu balçıklardan meydana gelen Türklerin ilk atası da, Ay-Ata adını alıyor.”* (Ögel, 2001: 48). Burada ilginç bir şekilde İslam mitolojisinden önceki Türk mitlerinde de, yaratılış veya türeyişle ilgili anlatılar arasında dağ ve mağara unsurlarının birleşerek yer aldığı görülür. Bu bağlamda mağara adeta bir ana rahmi işlevi üstlenir ve dağ da doğurganlık özelliği kazanır. Yani bu anlatılarda Türk mitolojisiyle İslam ve kısmen de Mısır mitolojilerinin ilginç bir şekilde harmanlandığı yahut sentezleşme yoluna gittiği görülmektedir.

Yaratılış mitlerinde yer alan toprak kesinlikle sıradan bir toprak değildir. Özellikle de insanın yaratılışında yer alan toprağın cansız ve yahut kara toprak olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Yunan geleneğindeki anlayışa göre, Tanrının (Tanrı Zeus’un) insanı cansız topraktan değil, oğlu Dionysos’u yiyen Titanların küllerinden yaratır. Yani insan ölümsüz Dionysos özünden bir parçadır, aynı zamanda bir parçası da ölümlü Titan’dandır. Gizeme kabul törenlerinde, hepimizde bir parçasını yaşatmak için ölen ölümsüz tanrıdan bir parça olduğumuz öğretilir (Campbell, 1994: 23). Aynı şekilde Türk yaratılış mitlerindeki toprak da sıradan kara toprak değildir.

Son olarak, ilk insanın toprağı kendi yaratılışıyla özdeşleştirdiği görülmektedir. Başka bir deyişle insanın toprakla yakından ilgilenip araç-gereç yaratmaya başlaması ile her şeyin ve dolayısıyla kendi yaratılışı hakkında düşünce üretmeye başlaması arasında bağlantı kurulabilir. Şöyle ki çömlekçi su ve toprağı karıştırarak ilk çanağını, inşaat ustası yine su ve toprağı karıştırarak ilk tuğlasını ve sanatçı da yine su ve toprağı karıştırarak ilk biblosunu bu şekilde yaratınca insan hayatındaki pek çok şeyin kaynağının toprak olduğu algısı iyice güçlenmiştir. Hatta söz konusu insan eliyle oluşmaya başlayan ve bizim sanat adını verdiğimiz yaratma işleminde zamanla paradoksal bir durum dahi ortaya çıkmıştır. Öyle ki bunun sonucunda örneğini gördüğümüz Antik Yunan veya benzer paganist toplumlarda tanrıların idealize edilerek topraktan heykelerde yaşatılmasına kadar ileri gidilmiştir. Campbell’e göre, tanrılar ve tanrısal varlıkların insan yapımı heykelerde yaşatılması paradoksal bir durum arz etmekle birlikte tanrı kavramının söz konusu dönemlerde daha tam

anlamıyla soyutluk kazanmadığını da göstermesi bakımından önemlidir. Hatta tanrının kutsal kitapta “yukarıda” bir şey olarak tanımlanması, evrenin maddesi değil, ondan farklı biçimde yaratıcısı olarak bilinmesi maddeyi kutsallıktan arındırılmış ve basit toprağa dönüştürmüştür. Böylece pagan düşünce doğada kutsallık görürken, Kilise, onu şeytana ait olarak görmüştür (Campbell, 1994: 28). Kısacası Campbell’ın da ifade ettiği gibi tanrının soyutlanmasıyla birlikte maddi dünya ve dolayısıyla toprak eski önemini kaybetmiştir.

Yaratma mitleri ve dolayısıyla insanın topraktan yahut ağaçtan vb. unsurlardan yaratılmasına olan inanç aynı zamanda yaratılmışların ve özellikle de insanların geldikleri yere tekrar geri dönmeleri gerektiği inancını da beraberinde getirmiştir. Kısacası topraktan gelenin ölünce tekrar toprağa gömülmesi (dönmesi) bunun bir işaretidir denilebilir⁴. Yalnız topraktan yaratılma mitlerinin dünya üzere yaygınlaşmasına rağmen ölen kişilerin ağaçtan tabut içinde tekrar toprağa gömülmelerindeki durum ise kanımızca çok eski şamanik inancın yeni inançla birleştirilmesinden başka bir şey olmasa gerektir. Aslına bakılırsa ölen kişinin tabuta konulması bir şamanik unsurken (ağaçtan yaratılma ve dolayısıyla ağaç kavuğuna gömülme) daha sonraki dönemlerde toprağa gömülmesi (toraktan yaratılma ve dolayısıyla toprağa gömülme) iki önemli inancın iç içe geçerek sentezlendiğini göstermektedir.

Türk mitolojisinde de bu durum çok farklı değildir. Örneğin Altay kozmogonik efsanesinde Tanrı’nın suyun dibinden toprak getirmek üzere görevlendirdiği “kişi” ile cehennem hâkimi Erlik Han arasındaki ayniyet, dünyanın birçok yerindeki yaratılış efsanelerinde ortaklaşa olarak “ilk insan”, “efsanevi ata”nın aynı zamanda “ilk ölü” şeklinde kendini göstermesi suretiyle açıklığa kavuşmaktadır (Günay ve Güngör, 2003: 92).

Sonuç

Türk yaratılış mitlerindeki değişim ve dönüşümün kaynağını son iki bin yılda temasa geçtiğimiz semavi dinlerde aramanın doğru olmadığı kanısındayız. Halk düşüncesinin ağır travmalar ve derin sarsıntılar dışında değişen medeniyet ve kültüre kıyasla genelde daha yavaş değişebileceğini de dikkate alarak söz konusu hayat tarzındaki değişimin mitsel anlatılara da elbette kısa zamanda yansımayaacağı düşünülebilir. Ancak özellikle bozkır hayvancı göçebe yaşam tarzını benimsemiş Türklerin kısmen erken sayılabilecek bir zamanda büyük oranda “mitik” anlatı dönemini kapatıp “epik” anlatı dönemine geçiş yaptıkları söylenebilir. Yani Türk topluluklarının eski hayat tarzını bırakıp bozkır-hayvancı göçebelğe geçişlerinin ardından söz konusu bu değişim, kültür hayatlarında da önemli ölçüde bir değişim ve dönüşüm yaşamalarına sebep olmuştur. Kısacası kültürün önemli bir parçası niteliğindeki kutsal anlatılar arasında yer alan

⁴ Tanrının cennetten kovulduktan sonra Adem’e söylediği de bu şekildedir; “*Topraksın ve toprağa döneceksin.*” (Campbell, 1994: 22).

ağaçtan yaratılma mitlerinin topraktan yaratılma mitlerine evrilmesi, ancak bu hayat tarzındaki değişimle açıklanabilir.

Bozkıra çıkış ve bu hayat tarzının Türkler için kabileden devlete giden en kısa yol olduğunu kaydetmiştik. Özellikle kabileden devlete giden yolun daha doğrusu devletleşmenin bir bakıma sözlü provası niteliğindeki destan anlatıcılık geleneğinin de yine devletleşme ihtiyacından doğmuş olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Özetle bozkır hayatı Türk anlatılarını erken dönemde “mitik”ten “epik”e çevirmeye zorlamıştır. Başka bir deyişle bozkır hayatı, Altay ve Türk topluluklarında söz konusu geçiş süresini hızlandırmış ve bunun sonucunda “mitik” dönemin değişim ve dönüşümü tam gerçekleşmeden bu toplulukların “epik” döneme geçmelerine sebep olmuştur. Böylece hayat tarzı gereği Türklerde “topraktan yaratılma mitleri” dönemi, tam olarak başlamadan kapanmıştır denilebilir. Doğaldır ki, bozkır dışındaki Türk toplulukları tam aksine eski Türk “mitik” dönemi anlatılarını uzun süre devam ettirmişlerdir. Özellikle Orta Asya’nın kuzey bölgeleri ve Güney Sibiryaya bölgesi toplulukları, daha doğrusu bozkırı idrak etmeyen topluluklar bu şekilde yalnız topraktan yaratılma mitlerini değil, yaşadıkları orman bölgesine de uygun olarak ağaçtan yaratılma mitlerini çağımıza kadar sürdürmeyi başarmışlardır.

KAYNAKÇA

- BANG, W. - ARAT, R. Rahmeti (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- BAYAT, Fuzuli (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam Yayınları.
- BORATAV, P. Naili (2012). *Türk Mitolojisi*. (Çev.: Recep Özbay), Ankara: Bilge Su Yayınları.
- CAMPBELL, Joseph (1994). *Yaratıcı Mitoloji, Tanrının Maskeleri*, (Çev.: Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- ERDEM, Mustafa (1999). *Hız Adem (İlk İnsan)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun (2003). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971). *Türk Mitolojisi I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001). *Türk Mitolojisi II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- PETROVSKY, A. P. ve diğerleri (1988). *Tarih-i İctimaî-İktisadî-i İran der Devre-i Moğol*. [Moğol Dönemi İran’ının Sosyo-Ekonomik Tarihi], (Farsçaya Çev: Yakub Âjend), Tahran: İttılaât Yayınları.
- ROSENBERG, Donna (2003). *Dünya Mitolojisi, Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*. (Çev.: Koray Akten vd.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- TURCHIN, Peter (2009). “A Theory for the Formation of Large Agrarian Empires”. *Journal of Global History*, 4, pp. 191-217.
- YOLCU, Mehmet Ali (2014). “Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1, s. 70-92.